

Я. О. Ковальчук, к.е.н., доцент кафедри економіки та підприємництва
Ю. С. Кулик, викладач кафедри економічної кібернети та маркетингу
 Черкаський державний технологічний університет

У статті досліджено проблеми соціально-економічного розвитку регіонів України. Виокремлено основні міжрегіональні асиметрії розвитку. Проведено оцінку диспропорцій регіонального розвитку за основними соціально-економічними показниками. Розглянуто валовий регіональний продукт на душу населення у динаміці та визначено розмах регіональної асиметрії. Визначено комплекс системних та інституціональних обмежень, що впливають на збалансовану політику соціально-економічного розвитку регіонів України та уникнення регіональних асиметрій.

Ключові слова: міжрегіональна асиметрія, соціально-економічний розвиток, диспропорція, диференціація, регіон.

Постановка проблеми. На сьогодні економіка окремих регіонів формує економічну систему країни в цілому. При цьому показники економічної діяльності різних регіонів вказують на глибокий структурний дисбаланс в системі національного господарства. На сьогоднішній день, спостерігається значна диференціація між регіонами по структурі валового регіонального продукту, диференціація за результатами діяльності промисловості, диференціація територій за рівнем соціально-економічного розвитку та рівнем життя населення. Все це створює передумови для зниження конкурентоспроможності регіонів України і ослаблення національної економіки в цілому. На основі базових моделей теорії нової економічної географії, можна сказати, що неоднорідність економічного простору є закономірним процесом, і міжрегіональна диференціація простежується у всіх країнах без винятку. Але масштаби такої економічної нерівності і наслідки її прояву можуть істотно відрізнятись. У зв'язку з цим, дослідження міжрегіональних асиметрій розвитку просторових економічних систем набувають актуальний характер.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми соціально-економічного розвитку України та її регіонів досліджуються провідними науковцями: М. Долішнім, В. Дорофійком, В. Павловим, І. Горленко, О. Кириленко, В. Кравченком та ін. Дослідженню нерівномірностей розвитку регіональних асиметрій присвячені праці: З. Варналія, З. Герасимчук, М. Барановського, М. Долішнього, А. Маршалла, Ф. Перру, М. Портера, П. Потье, Дж. Фрідмана, Дж. Харвея, Т. Хегерстранда, М. Галдіна, Б. Данилишина, І. Сторонянську, Н. Мікулу та ін. Проте складність виникнення і розвитку різновекторних асиметрій в розвитку регіонів України потребує подальших досліджень.

Мета статті. Метою статті є дослідження міжрегіональної асиметрії соціально-економічного розвитку України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Процес глобалізації, що активно розгортається на європейському просторі, дав імпульс до активізації досліджень нерівномірності розвитку просторових соціально-економічних систем. Поряд з міждержавними співставленнями рівнів розвитку окремих країн вивчається міжрегіональна диференціація. Неоднорідність економічного простору є закономірним процесом на підставі сучасних теорій кумулятивного зростання і нової економічної географії. Економічна міжрегіональна диференціація простежується у всіх країнах без виключення, проте масштаби економічної нерівності різні. В розвинених країнах рівень міжрегіональної диференціації можна розглядати як допустимий, чого не можна сказати про Україну. Для згладжування міжрегіональних асиметрій в Україні

послідовно проводиться політика бюджетного вирівнювання, яка знижує соціальну напруженість регіонів, з одного боку, а з іншого – породжує утриманство регіонів-реципієнтів і уповільнює економічний розвиток регіонів середньої ланки.

Складні системи, властивостями яких відповідають регіони, відрізняються на перший погляд несподіваними і важкопрогнозованими характеристиками і особливостями, але їх вивчення, оцінка і аналіз необхідні, якщо стоїть питання про збалансоване зниження нерівномірності розвитку економіки країни. Якісний аналіз та точна оцінка диференціації економічного простору регіонів створює передумови до пропозиції ефективних рекомендацій органам державного управління зі згладжування такого роду нерівномірностей і відмінностей. Аналіз структури диференціації регіонального розвитку набуває особливої актуальності в пошуку шляхів виходу з ситуації соціально-економічної кризи. Адже більш глибоке дослідження динаміки нерівномірності розвитку дозволить більш ефективно вирішувати проблеми згладжування надмірної територіальної диференціації, приймати ефективні управлінські рішення.

Загалом використовується різноманітність понять для дослідження проблем регіонального розвитку та характеристики територіальних розбіжностей, зокрема «диспропорція» – несумісність, невідповідність частин чого-небудь, відсутність пропорційності; «диференціація» – поділ, розчленування цілого на якісно відмінні частини, «нерівність» – неоднаковість з чим-небудь щодо розмірів, величини, умов; «асиметрія» – відсутність або порушення гармонії, розмірності, є поняттям протилежним до симетрії. Асиметрія відображає розбалансованість системи, відхилення від норми, порушення рівноваги, що пов'язано із змінами та розвитком системи [1].

З позицій регіональної економіки асиметричним вважається територіально непропорційний розвиток держави, за якого нарощується розрив між економічно сильними та слабозрозвинутими регіонами, який характеризується розбіжністю регіональних показників. Разом з тим, при розгляді регіональних асиметрій слід виходити з того, що їх зменшення не завжди свідчить про позитивні тенденції розвитку країни. Якщо таке зменшення супроводжується покращенням показників у слабо розвинених регіонах, таке згладжування регіональних асиметрій вважається позитивним. За протилежної ситуації, коли зменшення асиметрій зумовлюватиметься погіршенням показників у високо розвинутих регіонах з наближенням до показників слабозрозвинутих, таке згладжування є негативним для країни в цілому [2].

Міжрегіональна асиметрія у соціально-економічному розвитку регіонів, яка продовжує наростати, може посилю-

вати напруженість між регіонами на рівні їх мешканців, виходячи із дійсно суттєвих відмінностей у регіональній ідентичності. Результати соціологічних досліджень демонструють існування соціоментальних та політичних відмінностей між мешканцями різних українських регіонів та їх зв'язок із самоідентифікацією мешканців регіонів, їх етнічною приналежністю та історією перебування різних регіонів України у складі різних держав [3].

Нинішні міжрегіональні проблеми в Україні в значній мірі посилюються за рахунок відсутності збалансованої державної регіональної політики. Оскільки, держава не в змозі самостійно виконувати всі функції, перехід багатьох функцій регулювання сталого соціально-економічного розвитку набуло локального характеру. Нерівномірність розвитку регіонів України призводить до різного фінансового забезпечення та потенціалу формування дохідної частини бюджету. Диспропорції в рівнях соціально-економічного розвитку регіонів виявляються перш за все у показниках валового регіонального продукту на душу населення, середньомісячної заробітної плати та середньомісячного реального доходу на душу населення [4].

Збалансована політика соціально-економічного розвитку регіонів України та уникнення регіональних асиметрій стримується низкою системних та інституціональних обмежень: слабка розвиненість механізмів координації дій регіону, приватного сектору та неурядових організацій до вирішення місцевих і регіональних проблем в реалізації економічної, соціальної, екологічної політики регіону; обмежене

застосування сучасних методів територіального планування; низька ефективність використання коштів регіонального бюджету; недостатня економічна активність місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування; недостатнє використання внутрішніх інвестиційних ресурсів населення; недосконалість системи державного управління, її децентралізації та реформування при відсутності необхідної нормативно-правової бази, низька ефективність механізмів та інструментарію державного регулювання територіального розвитку; певний конфлікт між органами місцевого самоврядування та місцевими державними адміністраціями щодо розпорядження наявними ресурсами тощо [5].

Для оцінки диспропорцій регіонального розвитку частіше за все використовується так званий розмах регіональної асиметрії, який визначається за формулою:

$$W = \max P_i / \min P_i \quad (1)$$

де, P_i – значення показника в i -тому регіоні, при $i=1,2,3,\dots,R$

R – кількість регіонів.

Розмах регіональних диспропорцій показує ступінь регіональної асиметрії по граничним значенням. Цей показник не містить інформації про регіональні диспропорції всередині інтервалу, який є обмеженим максимальним та мінімальним значеннями [6].

Для проведення оцінки асиметрії регіонального розвитку, розглянемо максимальні та мінімальні значення показників, що дасть змогу визначити існуючі розриви в соціально-економічному розвитку регіонів.

Таблиця 1

Основні показники соціально-економічного розвитку регіонів України в 2016 р.*

Показник	max значення	min значення	Розрив	Розмах регіональної асиметрії
Валовий регіональний продукт (на одну особу)	451700 грн м. Київ	18506 грн Чернівецька обл.	433194 грн	24,4
Індекс фізичного обсягу валового регіонального продукту	125,4 % Луганська обл.	96,1 % Закарпатська обл.	29,3 %	1,3
Інвестиції в основний капітал (на одну особу)	36974,2 грн м. Київ	2806,0 грн Донецька обл.	34168,2 грн	13,2
Прямі іноземні інвестиції (на одну особу)	7468,8 дол. м. Київ	45,8 дол. Тернопільська обл.	7423 дол.	163,1
Індекси промислової продукції	139,0 % Луганська обл.	91,2 % Сумська обл.	47,8%	1,5
Індекс виконання будівельних робіт	143,2 % Вінницька обл.	83,7 % Рівненська обл.	59,5 %	1,7
Індекс фізичного обсягу роздрібного товарообороту	107,1 % м. Київ	94,2 % Донецька обл.	12,9 %	1,1
Індекси продукції сільського господарства	117,0 % Вінницька обл.	96,8 % Закарпатська обл.	20,2 %	1,2
Коефіцієнт покриття експортом імпорту	3,28 % Вінницька обл.	0,53 % м. Київ	2,75 %	6,2
Рентабельність операційної діяльності підприємств	18,1 % Сумська обл.	-9,8 % Луганська обл.	27,9 %	-1,8
Рівень безробіття у віці 15-70 років	16,0 % Луганська обл.	6,4 % Харківська обл.	9,6 %	2,5
Середньомісячна заробітна плата	8648 грн м. Київ	3695 грн Тернопільська обл.	4953 грн	2,3
Частка працівників із заробітною платою нижче від прожиткового мінімуму	23,5 % Волинська обл.	3,8 % Миколаївська обл.	19,7 %	6,2

* Джерело: [7]

Статистичні дані, наведені в таблиці, свідчать про значні відмінності в показниках соціально-економічного розвитку регіонів. До того ж ці відмінності подекуди досить суттєві: валовий регіональний продукт на одну особу – розрив 433194 грн., розмах регіональної асиметрії 24,4; інвестиції в основний капітал на одну особу – 34168,2 грн, розмах регіональної асиметрії 13,2; прямі іноземні інвестиції на одну особу – 7423дол., розмах регіональної асиметрії 163,1; частка працівників із заробітною платою нижче від прожиткового мінімуму – 19,7 %, розмах регіональної асиметрії 6,2. В умовах, що склалися основним інструментом, який дає можливість використовувати позитивні моменти від децентралізації й мінімізувати негативні ефекти від децентралізованого використання деяких повноважень, є державна фінансова допомога бюджетам нижчого рівня, тобто міжбюджетні трансферти, що і обумовлює необхідність їх застосування.

Найбільш узагальнюючим макроекономічним показником для регіонів є валовий регіональний продукт (ВРП). Його сума по регіонах має відповідати ВВП країни. Але існують і певні особливості. По країні величина ВВП, що визначається виробничим методом (тобто за галузями національної економіки, у яких ВВП створюється), має строго відповідати і балансуватися з величиною використаного ВВП: кінцевого використання домогосподарствами, органами загальнодержавного управління, валовими інвестиціями, різницею між експортом і імпортом. Однак за регіонами – ні в Україні, ні в інших країнах, які здійснюють регіональні розрахунки, – такого балансування немає. В одних регіонах ВРП виробляється більше, ніж використовується, в інших – навпаки. В Україні ця невідповідність реалізується в основному за допомогою міжрегіональних бюджетних перерозподілів [8].

Таблиця 2

ВРП у розрахунку на душу населення по регіонах України за 2010-2015 рр.*

Регіони України	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Вінницький	23589	29099	33024	36191	43990	59871
Волинський	14429	17637	20005	20622	24195	31688
Дніпропетровський	116136	140020	147970	152905	176540	215206
Донецький	128986	161021	170775	164926	119983	115012
Житомирський	18743	21928	24849	25676	29815	38425
Закарпатський	15299	18054	21404	21400	24120	28952
Запорізький	42736	49525	54828	54352	65968	89061
Івано-Франківський	20446	26752	32286	33196	37643	45854
Київський	44953	59154	69663	68931	79561	104030
Кіровоградський	15749	20041	22056	25313	28758	38447
Луганський	45541	57202	58767	55108	31393	23849
Львівський	41655	52103	61962	63329	72923	94690
Миколаївський	24055	27633	29205	32030	35408	48195
Одеський	53878	61499	64743	69760	74934	99761
Полтавський	44291	52252	56580	58464	69831	95867
Рівненський	15882	19302	21795	22004	28724	35252
Сумський	18333	22907	24933	26765	30397	41567
Тернопільський	12726	16294	17957	18085	21676	26656
Харківський	65293	76866	82223	85315	96596	124843
Херсонський	15649	18448	19357	20767	23250	32215
Хмельницький	18096	22843	26237	26426	32162	41088
Черкаський	22354	27012	31265	33087	38466	50843
Чернівецький	9892	11969	13166	13757	15049	18506
Чернігівський	17008	21165	23934	24237	28156	36966
м. Київ	196639	223774	275685	312552	357377	451700
Розмах регіональної асиметрії	19,8785	18,6961	20,9391	22,7194	23,7475	24,4083

* Джерело: [7]

Максимальне значення показника ВРП у 2015 році належить м. Київ (451700 грн.), а мінімальне – Чернівецькій області (18506 грн.). Розмах асиметрії склав – 24,4083, тобто регіон з найменшим показником відстає від регіонального лідера практично у 24,4 рази.

Показники ВРП на душу населення за 2010-2015 роки, свідчать про збільшення диспропорції регіонів у 1,2 рази за досліджуваний період.

Соціально-економічний розвиток регіонів у першій половині 2017 року порівняно із першою половиною 2016 року характеризується покращенням окремих показників, навіть таких традиційно вразливих до кризових явищ сфер, як пряме іноземне інвестування та зовнішня торгівля товарами. Причинами цього становища є паростки макроекономічної стабілізації і той чинник, що кожен регіон починає

вирішувати питання власного економічного розвитку не в останню чергу внаслідок фінансового зміцнення територіальних громад та формування об'єднаних територіальних громад.

У 2016 році в результаті реформи децентралізації влади було змінено систему фінансування та знайдено інструменти фінансування регіонального і місцевого розвитку, які дозволяють місцевій владі ефективно вирішувати проблеми на місцях і не допускати їх виникнення. У результаті цього кількість дотаційних місцевих бюджетів знизилась на 25 % [9]. Значно зросли обсяги доходів місцевих бюджетів. Так, за перше півріччя 2017 року надходження власних доходів загального фонду місцевих бюджетів України зросли на 34 % порівняно з аналогічним періодом минулого року і склали 87 млрд грн, що на 22 млрд більше, ніж торік. У

першому півріччі 2017 року доходи місцевих бюджетів 366 об'єднаних територіальних громад збільшилися майже удвічі, склавши 3,9 млрд грн (+1,9 млрд). Із розрахунку на одного мешканця громади середній показник надходжень також зріс практично удвічі з 640 до 1256 грн (темп зростання – 196,2 %). Всю чергу, фінансове зміцнення громад впливає і на розвиток регіонів у цілому [10].

Таким чином, у жодній з сфер господарської діяльності не вдалося досягти докризового рівня розвитку. Соціально-економічний стан розвитку регіонів можна охарактеризувати як стан пристосування та пошуку нових можливостей. А одними з головних негативних чинників, що впливають на міжрегіональну асиметрію та соціально-економічний розвиток регіонів є припинення переміщення вантажів через лінію зіткнення та дезінтеграція непідконтрольних територій Донбасу.

Висновки і перспективи подальших досліджень.

Дослідження основних соціально-економічних показників регіонів України вказують на значні міжрегіональні диспропорції, що впливають на розвиток економіки всієї країни. Особливо актуальними є питання економічного і соціального розвитку регіонів на основі прогресивних структурних зрушень секторальних, просторових і функціональних систем, відновлення і зміцнення ефективного співробітництва регіонів, скорочення міжрегіональних диспропорцій, невиснажливого використання економічного потенціалу кожного регіону і поліпшення правової та інституційної бази регіональної політики. Перспективами подальших досліджень є визначення співпадання інтересів регіонів у тих чи інших сферах та їх міжрегіональна активність, що дасть можливість до зменшення показників виявлених диспропорцій регіонів та прискорить тенденцію економічного зростання країни загалом.

Список використаної літератури:

1. Клочков В.А. Соціально-економічні асиметрії регіонального розвитку України (сутність та шляхи Економічні науки 218 Вісник Хмельницького національного університету 2015, № 4, Т. 1 подолання) / В. Клочков // Вісник університету банківської справи НБУ. – 2012. – № 1(13). – С. 12–17.
2. Вахович І. М. Теоретичні засади дослідження територіальних асиметрій сталого розвитку / І. М. Вахович, О. Є. Табалова // Економічний форум. – 2012. – № 4. – С. 129–141.
3. Ткачук А. Сучасний стан та перспективи реформування системи управління регіональним розвитком в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://surdp.eu/uploads/files/Tkachuk_Current_situation_and_prospects_of_reforming_of_RD_management_system_UA.pdf
4. Ткаченко Ю.В. Глобальне партнерство як нова парадигма регіонального розвитку / Ю.В. Ткаченко // Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки. – Черкаси: ЧДТУ, 2016. – Вип. 41. – Ч.ІІ. – С. 110-117.
5. Регіони України у післякризовий період: ризики та перспективи розвитку : аналіт. доп. / С. О. Біла, О. В. Шевченко, В. І. Жук, М. О. Кушнір [та ін.] ; за ред. С. О. Білої. – К. : НІСД, 2011. – 104 с.
6. Методика оцінки міжрегіональної та внутрішньорегіональної диференціації соціально-економічного розвитку регіонів: затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 20.05.2009 р. № 476. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
7. Статистичний збірник «Регіони України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukrstat.gov.ua/>
8. Ревенко А. Асиметрії регіонального розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://dt.ua/ECONOMICS/asimetriyi_regionalnogo_rozvitku.html
9. Гройсман В. Кількість дотаційних бюджетів знизилась на 25 %. ТVі, 24 лютого 2017 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tvi.ua/novini/kilkist-dotacijnih-byudzhetiv-znizilas-na-25-grojsman.html>
10. Соціально-економічний розвиток регіонів України: тенденції першої половини 2017 року : аналітична записка / Національний інститут стратегічних досліджень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/region_Ukr-d43fd.pdf

Ковальчук Я.А., Кулик Ю.С. Межрегиональная асимметрия социально-экономического развития Украины

В статье исследованы проблемы социально-экономического развития регионов Украины. Выделены основные межрегиональные асимметрии развития. Проведена оценка диспропорций регионального развития по основным социально-экономическим показателям. Рассмотрены валовой региональный продукт на душу населения в динамике и определены размах региональной асимметрии. Определен комплекс системных и институциональных ограничений, влияющих на сбалансированную политику социально-экономического развития регионов Украины и избегания региональных асимметрий.

Ключевые слова: межрегиональная асимметрия, социально-экономическое развитие, диспропорция, дифференциация, регион.

Kovalchuk Ya., Kulyk Yu. Interregional asymetry of socio-economic development of Ukraine

The problems of socio-economic development of regions of Ukraine was deals in the article. The estimation of disproportions of regional development on the basic socio-economic indicators was conducted in the article. The gross regional product per capita is considered in dynamics and the scope of regional asymmetry is determined. The complex of system and institutional limitations that influence on the balanced policy of social and economic development of regions of Ukraine and avoiding regional asymmetries is determined.

Key words: interregional asymmetry, socio-economic development, disproportion, differentiation, region.